

IN UNA MAGNA CIVITATE...

GYÓNI GÁBOR*

Absztrakt: A magyar és az oroszországi szakirodalomban is immáron csaknem általánosan elfogadott vélekedés, hogy Julianus, a magyar dominikánus barát Biljar város közelében bukkant rá a keleti magyarokra, közvetlenül a kelet-európai tatár invázió előtt. A saját korában megapolisznak számító település neve a középkori orosz terminológiában Nagy Város volt. Ennek a helynévnek a tükörfordítása olvasható latinul a Riccardus-jelentésben, melynek szerzője tehát pontos („szlávós”) helymeghatározást adott, amikor beszámolt Julianus keleti magyar asszonnyal való találkozásának helyszínéről.

Kulcsszavak: Julianus, Biljar, Volgai Bulgária, Rusz, keleti magyarok, Nagy Város, Vlagyimir-Szuzdal

BEVEZETÉS – A MAGYAR DOMINIKÁNUSOK ÉS A KELET

A 13. század elején kardinális változások zajlottak az európai kontinensen: újult erővel folytatódott a nyugati (katolikus) világ expanziója keleti irányban, ezúttal a pravoszláv Kelet-Európa rovására, s ez végzetes törést okozott a keleti és nyugati keresztények között (1054 után immáron nemcsak szervezeti vagy teológiai szinten, hanem az emberek közötti mindennapi érintkezés dimenziójában is).¹ Ezen eseménysorba illeszkedik a IV. kereszties hadjárat Bizánc ellen, a Kardtestvérek Rendjének megjelenése a Baltikumban és a lengyel-magyar expanziós törekvések Halicsban.²

A halicsi vállalkozás bukása ellenére Magyarország II. András, majd IV. Béla uralma első időszakában részben mégis sikerrel realizálta keleti ambícióit. 1227-ben a Kárpátok keleti lejtőin a milkói püspökség megalapítása reális siker volt,

1233-ban pedig az akkor még trónörökös Béla felvette a *primogenitus regis Cumanie* címét, jelezve Magyarország keleti hatalmi ambícióit (azt kortárs forrásokból tudjuk, hogy Béla fontosnak tartotta a keleti „hitetlen” népek között a katolikus hit terjesztését).³ A magyar keleti expanzió ebben az időben nemcsak katonai vagy politikai, vallási, de egyfajta tudományos és „nemzeti” jelleget is öltött. Erről tanúskodnak a magyarországi dominikánusok magyar őshaza felkutatására tett expedíciói.

A hazánkban 1221-ben megjelenő dominikánusok egyébként a jelek szerint kimondottan a keleti ügyekkel foglalkoztak. Nemcsak a keleti őshazakeresés kapcsán tűnnek fel, de a halicsi lelkekért vívott harcokban is szerepet vállaltak, Rogerius szerint pedig ők koordinálták a kunok Magyarországra települését is, amit a nyugati forrás is megerősít.⁴

RICCARDUS, JULIANUS ÉS A KELETI MAGYAROK

A magyar dominikánusok keleti expedíciói leg részletesebben egy bizonyos Riccardus nevű fráter Róma számára készített jelentésében őrződtek

meg.⁵ Riccardus közlése szerint a dominikánusok a „keresztény magyarok” gesztáiból értesültek arról, hogy valahol keleten létezik egy másik, Na-

* Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK, Ruszisztikai Központ, H-1088 Budapest, Múzeum krt. 6–8.
dominus2006@yandex.ru

¹ FONT 2005, 231; NAZARENKO 2009.

² FONT 1991.

³ KOSZTA 1994; KATONA 1987, 138; GYÖRFFY 1986, 26.

⁴ KATONA 1987, 139, 251.

⁵ GYÖRFFY 1986, 389.

gyobb Magyarország, ahonnan a hét vezér népével együtt kijött – ám hogy ez pontosan hol található, azt nem tudták.⁶

Az első expedíció négy dominikánus vezetésével indult, valószínűleg 1232 körül.⁷ Mintegy három évig keresték a keleti magyarokat, de csak egyikük, bizonyos Ottó nevű, aki kereskedőnek adta ki magát, találta meg őket. Vagyis Ottó volt az első név szerint ismert személy a 13. században, aki közvetlen kapcsolatba került a keleti magyarokkal. Hogy hol került sor erre a történelmi találkozásra, nem világos. Riccardus csak annyit közöl, hogy Ottó egy bizonyos pogány országban találkozott emberekkel, akik beszélték a nyelvüket, de nem jutott el a hazájukba. Ottó nem sokkal Magyarországra való visszatérése után meghalt.⁸

A második expedícióban szintén négy dominikánus vett részt; ez nem sokkal Ottó halála után indult, valószínűleg 1235-ben. Az utazók először az akkor a Latin Császárság fővárosának számító Konstantinápolyba mentek, majd onnan hajóra szálltak és a Fekete-tengeren Matricába (azaz Tmutarakanyba) érkeztek, ahonnan tovább haladtak Alánia, az Észak-Kaukázus felé. Ottó valószínűleg a Kaukázus felé irányította őket, ahol valóban élt a magyarok egy csoportja a 9. század óta, s akik a 10. században még tartották a kapcsolatot a Kárpát-medencében élő testvéreikkel.⁹

Mintegy fél évet töltöttek a magyar dominikánusok Alániában, de nem sikerült találkozniuk a keleti magyarokkal. Ketten hazatértek, a két legelszántabb barát pedig, akiknek a nevét is ismerjük, Gerhardus és Julianus északkeleti irányba fordult, tovább keresve a távoli rokonokat. Valahonnan tehát rendelkeztek helyes információval arról, hogy hol kell keresni a keleti magyarokat.

Ezt követően, 37 napig tartó utazás után elérték a muszlimok földjét (*terra Sarracenorum*), amelynek a neve Riccardus szerint Vela, Veda, s ahol egy bizonyos *Bundaz* nevű város volt. Gerhardus innen nem tudta folytatni útját, elhunyt, Julianus pedig tovább haladva Nagy-Bulgáriában egy nagy városban (*in una magna civitate*) találkozott egy (keleti)

magyar asszonnyal, aki elmagyarázta neki, hogy onnan kétnapi járásra található meg a többi magyar. Így is történt, az Etil folyó mellett, kétnapi járásra a várostól meglettek a keleti magyarok.

Riccardus a beszámolójában érzékletesen örökítette meg a találkozást: Julianus és a keleti magyarok megértették egymást, rokonként fogadták a magyarországi dominikánust, körbevezették őt „házaikban és falvaikban”. Tudták, hogy létezik egy másik, nyugati, keresztény Magyarország, és a királyról, Magyarország lakóiról érdeklődtek. A keleti magyarok pogányok voltak, akik főként állattenyésztéssel foglalkoztak. „Földet nem művelnek, lóhúst, farkashúst és efféléket esznek, kancatejet és vért isznak.” A hagyományokból tudták, hogy a nyugati magyarok tőlük származnak, de hogy ők hol éltek pontosan, azt nem ismerték.¹⁰ Ezek a közös identitásról tanúskodó elemek kétségtelenül arra utalnak, hogy a két magyar csoport szétválása előtt már létezett kiforrott magyar etnikai tudat.¹¹

Riccardus jelentése szerint a tatárok a keleti magyarok szomszédai. A magyarok előbb harcoltak velük, majd úgymond szövetséget kötöttek, mi több, „együttesen tizenöt tartományt teljesen elpusztítottak”. Julianus találkozott is a tatárok követével, aki azt közölte vele, hogy Németország ellen készülődnek. Julianus ezt követően hazatért, de nem a tatár veszély miatt, hanem hogy minél előbb hírt adjon a keleti magyarokról, és megkezdődhessen köztük a keresztény térítés.¹²

Julianus visszatérése után kezdetét vette a harmadik expedíció, melyben ismét négy dominikánus vett részt. Julianus eközben Rómába ment – ami jelzi felfedezése fontosságát –, majd onnan mindjárt ismét keletre indult vissza. Második útjának – ami lényegében a negyedik magyar expedíciónak tekinthető – legfontosabb forrása az a levél, amelyet ő maga írt 1237-ben vagy 1238-ban a Magyarországon tartózkodó perugiai püspök, pápai legátusnak a keleti helyzetről. 1236-ban megindult a tatárok offenzívája Kelet-Európa ellen. Még ebben az évben – politikai értelemben –

⁶ GYÖRFFY 1986, 61.

⁷ GYÖRFFY 1986, 27.

⁸ GYÖRFFY 1986, 61–62.

⁹ HKIF 125.

¹⁰ SRH II. 539–540; ANNYINSZKIJ 1940; GYÖRFFY 1986, 68.

¹¹ SZÜCS 1992, 136–137.

¹² GYÖRFFY 1986, 68–69.

eltörlik a föld színéről Volgai Bulgáriát, s az első csapás részben éppen a keleti magyarokat érintette. Julianus levele európai jelentőségű volt, hiszen elsőként ő adott hírt a keresztény Nyugat számára a tatárok működésbe lépett hadigépezetéről abban a pillanatban, amikor megkezdődött a 10. század második felében kialakult kelet-európai geopolitikai rend felbomlása. Julianus menekülőkkel találkozott, akik elmondták, hogy a tatárok már sok országot elpusztítottak, a keleti magyarokét is. Julianus a levelében azt írja, a keleti magyarok 14 évig harcoltak a tatárokkal, míg a 15. évben legyőzték őket, „*mint ahogy azt elmondták nekem*”.¹³ E megjegyzés azért is érdekes, mert nyilvánvalóan ellentmond a Riccardus jelen-

tés keleti magyar – tatár viszonyról szóló hírének. Utóbbiban ugyanis az olvasható, hogy a keleti magyarok és a tatárok fegyvertársi viszonyban voltak egymással. Nyilvánvaló, hogy jelen esetben a közvetlen szemtanú, Julianus levele a megbízhatóbb, vagyis Riccardus valamit félreérthetett, amikor a Julianus keleti útjáról szóló elbeszélést hallgatta

A harmadik expedíció tagjai északon, Szuzdal környékén találkoztak a keleti magyarokkal, akik készen mutatkoztak arra, hogy felvegyék a katolikus vallást, azonban a nyugati keresztényekkel szemben türelmetlen szuzdali fejedelem (Jurij Vszevolodics) elkergette őket.¹⁴ Nagyjából ennyi a keleti magyarok megtalálásának közismert, de megunhatatlan története.

VOLGAI BULGÁRIA ÉS BILJAR

Immáron bőséges irodalma van annak a kérdésnek, hol találta meg Julianus a keleti magyarokat. Olyan vélemény is létezik, miszerint a történet részben vagy egészben kitaláció, bár ez könnyen cáfolható, hiszen a magyar dominikánusok expedíciói európai hírnévre tettek szert és független forrásokban is megvan a nyomuk.¹⁵

A hazai szakirodalomban hosszú ideig az tűnt elsődleges kérdésnek, hogy Julianus átkelt-e a Volgán. Nagynevű támogatói voltak annak a véleménynek, miszerint Julianus nem kelt át a Volgán, s a hatalmas folyam jobb oldalán találkozott a magyarokkal, mivel a Volgától nyugatra mutathatók ki a keleti magyarokkal összefüggésbe hozható Mozsar helynevek.¹⁶

De ezt megfordítva olyan vélemény is megfogalmazódott, miszerint Julianus egészen az Urálig elment. Sz. A. Annyinszkij szerint a mai Orenburg vidékéig jutott el, Gombocz Zoltán és Németh Gyula azt feltételezték, hogy Baskíriában

járt és a Bjelaja folyónál találhatta meg a keleti magyarokat. Németh szerint a baskíriai magyarok egészen a 17. századi őrizhették identitásukat.¹⁷ A mai Baskíria területén valóban éltek (keleti) magyar szórványok, erről tanúskodnak a terület vélhetően magyar eredetű földrajzi nevei és az, hogy a baskír folklórban fennmaradt az Urálban lakó „*mazsarok*” emléke.¹⁸

Újabbán a magyar és nemzetközi irodalomban is egyre elterjedtebbé váló és minden bizonnyal helytálló vélemény szerint Julianusunk a volgai bulgárok legnagyobb városa, Biljar mellett akadt a keleti testvérekre.¹⁹

A tatárjárás előtt Volgai Bulgária településterületének súlypontja a Volgától keletre, a Kámától délre eső területekre esett. A Középső-Volga mentére a 7. század végén²⁰ megérkező bulgárok hamar áttértek a földművelésre, s már a 8–9. században jelentős mezőgazdasági kultúrával rendelkeztek.²¹ A szemtanú, a 922-ben Volgai Bulgáriában járt Ibn Fadlan

¹³ GYÖRFFY 1986, 76; PSZRL I. 460. Azt, hogy 1223 és 1236 között a tatárok hadjáratokat vezettek Volgai Bulgária ellen, a térség viszonyait jól ismerő Lavrentyjev-évkönyv is megerősíti.

¹⁴ GYÖRFFY 1986, 80.

¹⁵ KATONA 1987, 240.

¹⁶ PERÉNYI 1975; BARTHA 1988, 157–158.

¹⁷ GOMBOCZ 1927, 250; ANNYINSZKIJ 1940, 73; NÉMETH 1971, 260, 262.

¹⁸ BNT 240.

¹⁹ FODOR 2012. Bár Fodor István korábban még úgy vélte, Bulgarban találkozott Julianus a keleti magyar asszonnyal, „*kevésbé tartjuk valószínűnek, hogy a dominikánus szerzetes a másik két nagy bolgár városban, Biljarban vagy Szuvarban járhatott.*” (FODOR 1982, 58; ARSZLANOV–KAZAKOV–KOREPANOV 1993, 21–22).

²⁰ BAGAUTGYINOV–BOGACSOV–ZUBOV 1998, 22; BAGAUTGYINOV–HUZIN 2006, 116–117.

²¹ KIRJANOV 1955, 13.

viszonylag részletesen ismertette a volgai bulgárok étkezési szokásait. Beszámolója szerint a bulgárok kölest és lóhúst esznek, de ismerik a búzát és az árpat is. Mézes italokat és nyírfából készült frissítőt ittak, nem pedig a nomád népekre inkább jellemző tejet – hívta fel a figyelmet B. D. Grekov. Az viszont nomád örökségnek tekinthető, hogy az arab szerző a volgai bulgárok vándorló életmódot folytató uralkodójáról írt.²² A Középső-Volga-vidék jelentős földművelése a keleti szláv forrásokban is tetten érhető. A Lavrentyjev-évkönyv szerint például 1024-ben az éhínség sújtotta szuzdaliak Bolgariba mentek gabonáért, de a későbbi korokból is bőven vannak utalások arra nézve, hogy a Középső-Volga-vidék milyen fontos szerepet játszott az északi Rusz élelmiszerellátásában.²³

Volgai Bulgária volt az első ismert szervezett („feudális”) állam a Volga–Urál térségében, iszlám „államvallással”, írásbeliséggel, városias – autochton módon kialakuló – civilizációval. Az első városok a 10. század első felében jelentek meg a volgai bulgárok által lakott területeken, nagyjából abban az időszakban, amikor az iszlám is terjedni kezdett. Volgai Bulgáriában kezdetben a városi kereskedő-kézműves népesség hajlott leginkább az iszlám vallás felé, míg „vidéken” tovább tartották magukat a pogány hagyományok.²⁴

A tatárjárás előtt Volgai Bulgária messze legnagyobb városa a 10–11. században keletkezett Biljar volt, nemzetközi kereskedelmi központ. Az ettől északnyugatabbra levő, Volga menti Bulgar, vagy Külső-Bulgar csak a 14. században érte el virágkorát. A régebbi irodalomban – még 19. századi előzményekre visszavezethetően, de a szovjet történetírásban is – sokáig az volt az uralkodó nézet, hogy a 10–12. században Bulgar volt a volgai bulgárok legjelentősebb városa, mely csak a vlagyimiri fenyegetés miatt került délebbre, Biljarhoz. A régész A. H. Halikov hívta fel a figyelmet arra, hogy Biljar mintegy huszonöt-ször nagyobb volt

Bulgarnál, ez azonosítható tehát a volgai bulgárok „fővárosával.”²⁵ Csak hogy érzékeltessük Biljar kolosszális méreteit: 620 hektáros belső területtel rendelkezett, amely a külvárossal együtt összesen 800 hektárra nő, míg a nagyobbak számító volgai bulgár városok területe az esetek többségében csak néhány tucat hektár volt.²⁶

Biljar 1236-ban megsemmisült, és ezt követően nem épült újjá. Az Arany Horda idején létezett azonban egy másik Biljar, ahol érmet is vertek, ez azonban északkeletre volt az „ösi” Biljartól.²⁷

Egy filológiai érv is van, melynek alapján Julianus – egészen pontosan Riccardus – „nagy városa” azonosítható Biljarral. A középkori keleti szláv krónikák rendszeresen említik a volgai bulgárok városait. A szövegek közül számunkra legautentikusabb a volgai bulgárokkal a 12. század második fele óta gyakran hadakozó Vlagyimir évkönyvírásának tradícióját tükröző Lavrentyjev-évkönyv, amely a *Régmúlt Idők Krónikájának* egyik változatát is megőrizte. Ebben a következő volgai bulgár városok jelennek meg: Velikij grad, Brjahimov, Torcsesz, Osel, Tuhcsin gorodok.²⁸

A Lavrentyjev-évkönyvben 1164-től – amikor a Vlagyimirből „regionális nagyhatalmat” teremtő Andrej Bogoljubszkij hadjáratot vezetett a volgai bulgárok ellen – ismert a Nagy Város.²⁹ Említik 1184-ben (Vszevolod nagyfejedelem hadjárata), 1232-ben, amikor tatár támadás éri, és 1236-ban is, amikor a tatárok elfoglalták a bulgárok „Nagy Városát”.³⁰ Mai ismereteink szerint ez a „Nagy Város” nagy bizonyossággal azonos Biljarral.³¹

A jelek szerint nemcsak szláv, hanem keleti források is ismerik a bulgárok „Nagy Városa” kifejezést. A perzsa Rasid ad-Din 14. század elején elkészült világtörténetében, leírva a mongolok 1236-os hadjáratát a bulgárok és a basgirdok ellen, említi, hogy a mongolok elfoglalták ezek „Nagy Városát”.³²

A másik, helymeghatározást lehetővé tévő fogódzópont a Riccardus-jelentésben az Etil folyó

²² GREKOV 1954, 6.

²³ PSZRL I. 147; GREKOV 1945.

²⁴ IZMAJLOV 2006, 131.

²⁵ JEGOROV 1985, 95, 99–100; MAKAI 2015, 203–204.

²⁶ HUZIN 2006, 152–154.

²⁷ SZIRNOV 1981, 209–210; POLUBOJARINOVA 2003, 103; PACSKALOV 2004.

²⁸ MAKAI 2015, 201.

²⁹ PSZRL I. 352.

³⁰ PSZRL I. 389, 459–460.

³¹ ZIMONYI 2012, 96; ZIMONYI 2014, 47.

³² RASID-AD-DIN II. 38.

említése, ami a Volgára utalna, de nincs akadálya annak sem, hogy a Kámával azonosítsuk – ami közelebb esett Biljarhoz. A középkori keleti geográfiai irodalomban a Kámát nevezték Etilnek, egészen pontosan a Káma-Volga vonalát tekintették egy folyónak, és nem a mai értelemben vett Volgát.³³

Mindebből az következik, hogy amikor Riccardus „egy nagy városról” írt, valójában pontos helymeghatározást adott, a keleti szláv névalak tükörfordítását használta, amit – objektív okok

folytán – nem nagyon tudott értelmezni a hazai közvélemény, egészen addig, amíg nem ismerkedt meg az orosz kútfőkkel. Ez persze egy sajátos episztemológiai problémát is felvet. Minden csak a saját fogalomrendszerén belül érthető meg.

Biljar tehát pernyévé változott a tatárjárás után, sok más bulgár várossal együtt. A mellékletben közölt térképek azt a látványos változást mutatják, amely a Középső-Volga-vidék településterületében bekövetkezett 1236 után.

MAGNA HUNGARIA A VOLGA–URÁL VIDÉKEN

A magyar dominikánusok expedíciói azzal a fontos következménnyel is jártak, hogy jelentősen megváltoztatták az európai elképzeléseket a magyar őstörténetéről, őshazáról. Noha a 13. század előtt is megjelent „Nagy Magyarország” neve az irodalomban, de általában – az antik geográfiai tradícióknak megfelelően – a Meótisz környékére lokalizálták a magyarok eredeti őshazáját.³⁴

Ám a magyar dominikánusok expedíciói után már – a valóságnak amúgy inkább megfelelő módon – a Középső-Volga és az Urál vidékére helyezték „Nagy Magyarországot”. Mint közismert, így

tették ezt a mongol kor nagy utazói, Plano Carpini, Benedictus Polonus, Willelmus Rubruk (fontos, hogy Rubruk szintén a magyar dominikánusokra hivatkozik),³⁵ és így tett nagy *Opus Majus*-ában Roger Bacon is.³⁶ A későbbi évszázadokban pedig ezen az úton haladnak tovább (oroszoszági források nyomán), már egészen az Urálig a magyar őstörténet után érdeklődők, főleg az európaiak (a modern tudományosság születése idején már szinte axióma a magyarok uráli eredete az európai és az orosz irodalomban is). A magyar őstörténet-kutatás viszont historiográfiai okok miatt más irányba sodródik majd...

IRODALOM

FORRÁSOK

BNT: *Башкирское народное творчество* I. Уфа 1987.

HKIF: *A honfoglalás korának írott forrásai.*

Szerk.: Kristó Gy. Szeged 1995.

PSZRL: *Полное собрание русских летописей.*

I. *Лаврентьевская летопись.* Москва 1997.

RASID-AD-DIN: Рашид-ад-Дин: *Сборник летописей* II. Москва–Ленинград 1952.

SRH: *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore*

ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.

Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery V.

II. Budapest 1999.

ANNYINSZKIJ 1940: Аннинский, С. А.: Известия венгерских миссионеров XIII–XIV вв. о татарах и Восточной Европе. In: *Исторический архив* 3 (1940) 71–112.

ARSZLANOV–KAZAKOV–KOREPANOV 1993: Арсланов, Л. Ш. – Казаков, Е. П. – Корепанов, К. И.: *Финны, угры и самодийцы в Восточной Закамье (III в. до н. э. – XIV в. н. э.).* Елабуга 1993.

BAGAUTGYINOV–BOGACSOV–ZUBOV 1998: Багаутдинов, Р. С. – Богачев, А. В. – Зубов, С. Э.: *Протоболгары на Средней Волге.* Самара 1998.

BAGAUTGYINOV–HUZIN 2006: Багаутдинов, Р. – Хузин, Ф.: Ранние болгары на Средней Волге. In: *История татар с древнейших времен в семи томах* II. *Волжская Булгария и Великая Степь.* Ред.: Усманов, М. – Хакимов, Р. Казань 2006, 116–123.

BARTHA 1988: Bartha A.: *A magyar nép őstörténete.* Budapest 1988.

³³ MAZSITOV 1988.

³⁴ CZEGLÉDY 1943, 280–281.

³⁵ GYÖRFFY 1986, 127, 141, 163, 216, 260.

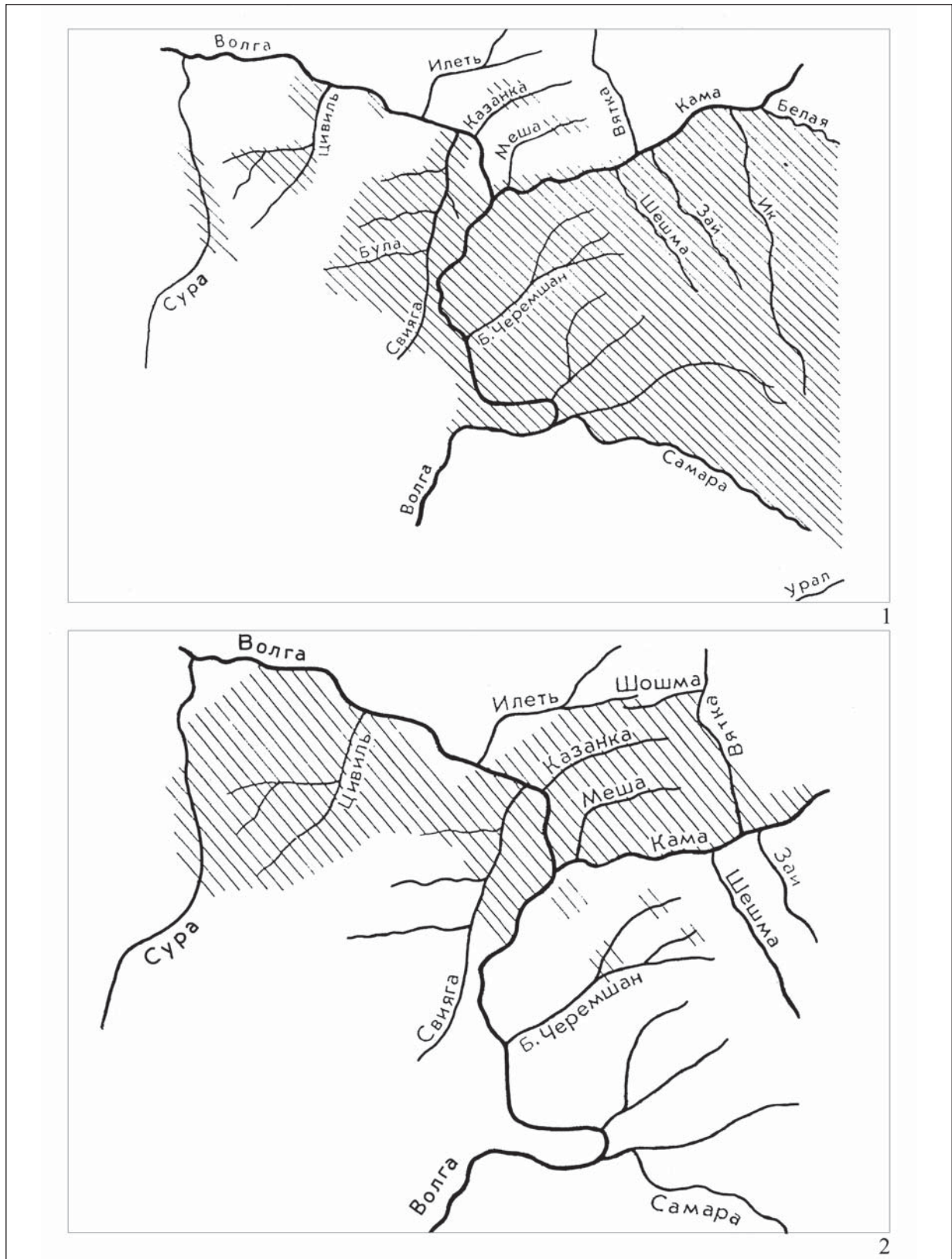
³⁶ MATUZOVA 1979, 201–202.

- CZEGLÉDY 1943: Czeglédy K.: Magna Hungaria. *Századok* 77 (1943) 277–306.
- FODOR 1982: Fodor I.: Hol talált rá Julianus a keleti magyarokra? *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 15–17 (1972–1974) 1982, 55–61.
- FODOR 2012: Fodor I.: A keleten maradt ősmagyarok. *História* 2012:2 (2012) 3–7.
- FONT 1991: Font M.: II. András orosz politikája és hadjáratai. *Századok* 125 (1991:1–2) 1991, 107–144.
- FONT 2005: Font M.: *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*. Szeged 2005.
- GOMBOCZ 1927: Gombocz Z.: A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány II. *Nyelvtudományi Közlemények* 46 (1923–1927) 1927, 1–33.
- GREKOV 1945: Греков, Б. Д.: Волжские болгары в IX–X веках. *Исторические записки* 14 (1945) 3–37.
- GYÖRFFY 1986: *Julianus barát és Napkelet fölfedezése*. Szerk.: Györffy Gy. Budapest 1986.
- HUZIN 2006: Хузин, Ф.: Булгарские города и проблемы их происхождения. In: *История татар с древнейших времен в семи томах II. Волжская Булгария и Великая Степь*. Ред.: Усманов, М. – Хакимов, Р. Казань 2006, 152–162.
- IZMAJLOV 2006: Измайлов, И.: Образование болгарского государства In: *История татар с древнейших времен в семи томах II. Волжская Булгария и Великая Степь*. Ред.: Усманов, М. – Хакимов, Р. Казань 2006, 124–131.
- JEGOROV 1985: Егоров, В. Л.: *Историческая география Золотой Орды в XIII–XIV вв.* Москва 1985.
- KASCHOVSZKI 1984: Каховский, В. Ф.: Археология Волжской Болгарии и вопросы этногенеза чувашской народности. In: *Болгары и чувашы*. Чебоксары 1984, 58–75.
- KATONA 1987: *A tatárjárás emlékezete*. Szerk.: Katona T. Budapest 1987.
- KIRJANOV 1955: Кирьянов, А. В.: К вопросу о земледелии волжских болгар. *Краткие сообщения Института истории материальной культуры* 57 (1955) 3–16.
- KOSZTA 1994: Koszta L.: Milkó. In: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Főszerk.: Kristó Gy. Budapest 1994, 458.
- MAKAI 2015: Makai J.: *Fejezetek Vlagyimir-Szuzdal 12–13. századi történetéből*. Eger 2015.
- MATUZOVA 1979: Матузова, В. И.: *Английские средневековые источники IX–XIII. вв.* Москва 1979.
- MAZSITOV 1988: Мажитов, Н. А.: Историческая Башкирия по данным письменных источников. In: *Проблемы древних угров на Южном Урале*. Уфа 1988, 88–101.
- NAZARENKO 2009: Назаренко, А. В.: 1054 и 1204 годы как вехи русской истории. In: Назаренко, А. В.: *Древняя Русь и славяне (историко-филологические исследования)* Москва 2009, 315–325.
- NÉMETH 1971: Немет, Дь.: Венгерские племенные названия у башкир. In: *Археология и этнография Башкирии IV*. Ред.: Кузеев, Р. Г. Уфа 1971, 249–262.
- PASCALOV 2004: Пачкалов, А. В.: Еще раз к вопросу о «Биляре» и «Болгаре». In: *Древность и средневековые Волго-Камья. Материалы третьих Халиковских чтений*. Казань–Болгары 2004, 160–162.
- PERÉNYI 1975: Perényi J.: A Keleten maradt magyarok problémája. *Századok* 109 (1975:1) 1975, 33–61.
- POLUBOJARINOVA 2003: Полубояринова, М. Д.: Город Болгар в XIII веке. In: *Русь в XIII веке. Древности темного времени*. Ред.: Макаров, Н. А. – Чернецов, А. В. Москва 2003, 103–107.
- SZMIRNOV 1981: Смирнов, А. М.: Волжская Болгария. In: *Степи Евразии в эпоху средневековья*. Ред.: Плетнёва, С. А. Москва 1981, 208–212.
- SZÜCS 1992: Szűcs J.: *A magyar nemzeti tudat kialakulása*. Szeged 1992.
- ZIMONYI 2012: Zimonyi I.: Volgai bulgár városok a 10–13. században In: *Középkori nomádok – korai magyarok*. Budapest 2012, 93–99.
- ZIMONYI 2014: Zimonyi I.: *A magyarság korai történetének sarokpontjai. Elméletek az újabb irodalom tükrében*. Budapest 2014.

IN UNA MAGNA CIVITATE...

В современной научной литературе большинство исследователей разделяет точку зрения, что венгерский монах Юлиан нашел восточных венгров близь Биляра, самого крупного города Волжской Булгарии (и всей Восточной Европы) перед нашествием монголов. «Отчет Риккарда», рассказывающий о путешествии Юлиана, сообщает, что он нашел венгерку в «одном большом городе». Что это за город, долгие годы являлся спорным. Однако, принимая во внимание известия древнерусских источников, можно утверждать, что «большой город» Риккарда отождествляется с Великим градом древнерусских летописей. Таким образом, в сообщении Риккарда нет ничего таинственного, он (или Юлиан) дал вполне конкретную локализацию, которую в Венгрии столетиями не могли правильно интерпретировать, не зная русскую терминологию.

Экспедиции венгерских доминиканцев на восток принципиально изменили европейское представление о древней родине (*Magna Hungaria*) венгров: если раньше ее – по традиции античной географии - локализовали на Меотий, то после середины 13 в. уже на Среднюю Волгу и Волжско-Уральский регион.



1. kép. 1: Volgai Bulgária településterülete a tatárjárás előtt (KACHOVSKIJ 1984 nyomán); 2: A Volga–Káma vidék településterülete a 14. század második felében és a 15. század első elején (KACHOVSKIJ 1984 nyomán)

Табл. 1. 1: Расселение болгар в домонгольский период (по КАХОВСКОМУ 1984); 2: Расселение болгар во второй половине 14 и первой половине 15 вв. (по КАХОВСКОМУ 1984)